

PHILOSOPHICAL CONCERNS OF ROMANIAN INTELLECTUALS IN TRANSYLVANIA IN THE NINETEENTH CENTURY

PREOCUPĂRI FILOSOFICE ALE INTELECTUALILOR ROMÂNI DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Maria SINACI

Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad

Abstract

In this paper we propose to approach Transylvanian philosophical thinking in the nineteenth century, ways of promoting philosophy by the Romanian intellectuals, as well as ideas, currents present in this period in this Romanian space.

Rezumat

În această lucrare ne propunem să abordăm gândirea filosofică transilvăneană în secolul al XIX-lea, modalitățile de promovare a filosofiei de către intelectualii români, precum și ideile, curentele prezente în această perioadă în acest spațiu românesc.

Key words: *philosophy, intellectual, dualism, education, principles*

Cuvinte cheie: *filosofie, intelectual, Dualism, educație, principii*

Așezat la confluența dintre Est și Vest, poporul român s-a dezvoltat de-a lungul veacurilor în condiții istorice care nu au fost favorabile activităților culturale, prin urmare nici în domeniul filosofiei. Preocupările și interesul intelectualilor români pentru filosofie se manifestă într-o perioadă în care fie unii dascăli sunt aduși în spațiul românesc din mari centre culturale europene, fie când tinerii sunt trimiși la studii în străinătate și revenind în țară aduc cu ei noile idei și teorii filosofice. Un exemplu în acest sens îl reprezintă Dimitrie Cantemir (1673-1723), domnitor al Moldovei, spirit enciclopedic cu vaste cunoștințe în istorie, geografie, teologie, etică, logică și muzică. Pentru o bună educație, tatăl său l-a adus ca dascăl pe Ieremia Cacavela, care îl introduce pe viitorul domnitor în studiul filosofiei. Ulterior, prin forța împrejurărilor, ca ostatec la turci, folosește această ședere (între 1688-1691) pentru a urma cursurile Academiei grecești din Constantinopol (BAGDASAR, 2003, 9-10). În anul 1700 a scris o lucrare filosofică, *Sacro-sanctae Scientiae Indepingibilis Imago*¹ (*Icoana de nezugrăvit a științei sacrosancte*), în care încearcă un fel de împăcare între știință și religie. O altă lucrare a domnitorului, fără a fi originală, este un manual de logică, *Compendiolum universae logices institutiones*² (Compendiu al sistemului logicii universale) (1701). Iată așadar că de la sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea, în

¹ D. Cantemir pune în discuție în această lucrare probleme ale filosofiei dezbătute în perioada respectivă: teoria cunoașterii, originea materiei, problema timpului, controversa dintre teism și deism etc.

² *Compendiolum universae logices institutiones* [*Compendiu al sistemului logicii universale*] (1700-1704, în limba latină). Manuscrisul autograf a fost descoperit de Gr. Tocilescu, în prezent se află în incinta Bibliotecii de Stat a Federației Ruse, Secția Manuscrise, orașul Moscova. Versiunea latină a fost editată în volumul VI: *Operele Principelui Demetriu Cantemir*, 1883, București (volumul include și două desene alegorice, făcute de mîna lui D. Cantemir). Varianta în limba română apare în 1995, București: Editura Științifică, *Mic compendiu asupra întregii învățături a logicii*, traducere Dan Slușanschi, îngrijire și introducere Alexandru Surdu. <http://cantemir.asm.md/lucrari6> (accesat 20 septembrie 2017).

spațiul românesc există preocupări filosofice concretizate în lucrări care nu oferă o concepție originală, dar pun probleme și aduc idei noi din centrele europene.

După această scurtă introducere privind începuturile gândirii filosofice românești, ne îndreptăm atenția asupra Transilvaniei secolului al XIX-lea, care constituie tema studiului de față. Ne propunem să aducem în atenție intelectuali români ardeleni care s-au aplecat asupra temelor filosofice, modalitățile de promovare a filosofiei, precum și ideile, curentele prezente în această perioadă în spațiul transilvănean.

Pentru românii din Transilvania, sec. al XIX-lea a însemnat în mare parte Revoluția de la 1848 și instaurarea Dualismului Austro-Ungar în anul 1867, context în care și interesul intelectualilor ardeleni a fost îndreptat mai mult spre lupta politică pentru emancipare și drepturile românilor. Constatăm că au fost interesați și de filosofie, în domenii mai variate decât în secolele precedente, fără ca în această perioadă să fi fost realizate lucrări originale de specialitate. O explicație a acestui fapt ar fi nivelul modest al culturii ardeleni comparativ cu mediile occidentale, dat fiind statutul pe care îl aveau românii. Pe de altă parte, existau numeroase dificultăți de ordin economic și social ale românilor care împiedicau accesul la educație al acestora. Cu toate acestea, după cum menționăm și în rândurile de mai sus, interesul pentru filosofie a existat. Temele abordate sunt diversificate și autorii sunt la curent cu ceea ce se întâmpla în centrele universitare europene, aspect ce rezultă din faptul că unii au legături cu filosofi europeni, cunosc lucrările acestora, le traduc scrierile și îi citează.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, Samuil Micu (1745-1806), reprezentant al Școlii Ardeleni, publică *Loghica adecă partea cea cuvântătoare a filosofiei*, tradusă după Fr. Chr. Baumeister (Buda, 1799). În anul 1800 iese de sub tipar la Sibiu o altă traducere, după același Fr. Chr. Baumeister, *Legile firei, ithica și politica sau filosofia cea lucrătoare*, adică o Metafizică, în două volume. Publicul cititor nu a fost pregătit să înțeleagă aceste scrieri, motiv pentru care nici nu s-au prea bucurat de succes. Trebuie remarcat efortul pe care l-a depus Samuil Micu pentru a crea o terminologie filosofică românească, un demers deosebit de dificil pentru acea vreme. El era convins de necesitatea unor lucrări de filosofie, ca și de predarea filosofiei în limba română. (BAGDASAR, 2003, 29-31).

Amintim ca deschizător de drumuri în a învăța filosofia în limba română un intelectual, bănățean de origine, Eftimie Murgu (1805-1870), care deschide cursul de Filosofie la Școala Vasiliană din Iași (1834). Din anul 1837 este numit profesor de Logică și Drept roman la Colegiul Sf. Sava din București unde predă până în 1837 (COSMA, 1993, 20-21).

Simion Bărnuțiu (188-1864), intelectual transilvănean, a fost chemat în anul 1854 la Iași, de către August Treboniu Laurian să ocupe Catedra de Filosofie la Academia Mihăileană, iar din 1860 ca profesor la Universitatea din Iași, nou înființată. Cursurile au fost realizate pe baza operei lui W. T. Krug și din opera sa au rămas următoarele cursuri litografiate: *Dreptul natural* (168 pagini); *Etica* (90 pagini); *Logica* (88 pagini); *Metafizica* (79 pagini); *Scientia virtuții* (partea I 92 pagini, partea II dela pagina 17-90, primele 17 pagini fiind pierdute)³. O parte din cursurile ținute la Iași au fost publicate de foștii săi studenți: *Dreptul public al Românilor* (1867), *Dreptul natural privat* (1868), *Dreptul natural public* (1870), *Pedagogia* (1870), *Psichologia empirică* și *Logica* (1871). Ca orientare filosofică, G. Bogdan Duică îl enumeră pe Bărnuțiu într-unul din articolele sale printre kantienii români. Simion Bărnuțiu a scris, neavând contribuții filosofice originale, și a tradus *Filosofia după W. T. Krug*, după cum aflăm din lucrarea *Istoria românilor din Dacia Superioară* (1851), scrisă de A. Papiu Ilarian, atunci când se referă la filosofia germană în Blaj:

Professoriu lui Simeone Barnutiului lăssându-se de notariatul consistoriale, que-lu dusse dela 1835. – 39. si appucându-se erosi de filosofia la 1839. tradusse tota filosoff'a lui Krug si o propunea in limb'a natuionale pe aquellu tempu tocmai, quându se pregatea stingerea limbei si nationalitatei romane in dietele unguresci, invetiandu totdeodată pe tinerii romani drepturile quelle innascute personali de libertate si equalitate atunci quându romanulu anco nu se socotea de persona dupo

---

³ <http://simionbarnuti.ro/opere/> (accesat la 10 octombrie 2017)

legile tierrei.⁴

Reiese din textul de mai sus preocuparea lui Bărnuțiu pentru promovarea conceptelor filosofice de drepturi naturale, libertate și egalitate, înscriindu-se astfel în curentul mai larg al intelectualilor ardeleni de luptă pentru drepturi și emanciparea românilor din acest spațiu. În acest demers, traduce *Filosofia* lui W.T. Krug convins de necesitatea studiului filosofiei în limba română.

Vasile Lucaciu (1852-1922) a fost una dintre cele mai importante personalități politice, culturale și istorice ale românilor ardeleni din perioada Dualismului Austro-Ungar. Preot greco-catolic, el a fost influențat în scrierile cu caracter filosofic de Toma de Aquino, după cum și mărturisește în prefața *Logicii* (1881) sale. Același autor publică *Metafizica* în 1882. Mai amintim ca autori de manuale de Logică pe Iosif Fericeanu (1812) la Brașov și Vasile Hossu (1898) la Blaj (Marica, 2004, 376).

Alți intelectuali care au avut contribuții filosofice în Transilvania sec. al XIX-lea sunt Al. Grama, I. Rațiu și evident Al. Mocioni, nume asupra cărora vom reveni pe parcursul studiului de față.

Intelectualii români transilvăneni au fost conectați la curentele europene ale vremii pentru că cei mai mulți au avut privilegiul de a-și desăvârși studiile în Apus, la Budapesta, Viena sau Berlin, și de a călători foarte mult în Europa. Ei citează autori străini, au relații personale și chiar intră în polemici filosofice, cum este cazul lui Al. Mocioni cu dr. F. Slavicki. Teodor Botiș, de exemplu, face precizarea că toate lucrările din domeniul filosofiei îi erau livrate lui Al. Mocioni de un librar din Germania. Conectarea intelectualilor transilvăneni la curentele și ideile europene este afirmată și de personalități ale vremii. Astfel, Alessandro I. Gheorghiu, doctor în drept și profesor de economie politică, spunea la 1 iunie 1866 că spiritul de filosof și învățăturile lui S. Bărnuțiu sunt universale, iar „princiipiile si ideile lui sunt intr’o perfepta armonia cu principiile si ideile celor mai eminenti profesori din puntele cele mai estreme ale globului.”⁵

Activitatea de traducere și interpretare a scrierilor filosofice fost foarte consistentă. În prima jumătate a secolului al XIX-lea au fost traduse mai mult lucrările unor filosofi precum W. T. Krug, Baumeister, Guizot, Michelet. După instaurarea Dualismului (1867) atenția intelectualilor s-a îndreptat și mai mult spre J. J. Rousseau, J. S. Mill, Jhering, Pollock, Holtzendorf. S-au evidențiat ca traducători Ieronim Bariț și T. Păcățeanu, care i-a tradus pe Mill, Jhering, Pollock, Holtzendorff (MARICA, 2004, 409).

În scrierile intelectualilor români sunt prezente idei și concepte precum raționalismul filosofic german, pozitivismul, liberalismul, empirismul englez prin D. Hume și J. Locke. Filosofia idealistă germană, prin Fichte, Schelling și Hegel nu a fost receptată. O teorie modernă care a prezentat interes este Darwinismul, foarte interesați fiind reprezentanții cercurilor religioase, spre a o combate. G. Bariț prezintă această teorie în *Transilvania*, organul ASTREI, fiind preocupat mai ales de reflexele sociale ale concepției. Câțiva autori germani au promovat darwinismul social care întemeiază dreptul celui mai puternic de a-l subjugă pe cel mai slab și atunci este explicabil interesul lui Bariț față de componenta socială dacă ținem cont de situația românilor (MARICA, 2004, 374). Un alt curent prezent în spațiul transilvănean este socialismul, a cărui existență în țările apusene a fost semnalată înainte de Revoluția de la 1848 prin „Gazeta Transilvaniei”. După instaurarea Dualismului în 1867, unii politicieni, printre care A.C. Popovici, credeau că socialismul va promova ideea națională, întrucât printre valorile împărtășite era respectul pentru demnitatea individuală și națională. Prin urmare, în spațiul transilvănean apelul la socialism nu viza interesele clasei muncitoare, ci ale poporului oprimat (MARICA, 2004, 376).

⁴ A. Papiu Ilarian, *Istori’a romanilor din Daci’a Superiore*, tom. I, Vienna, 1851, p. 227–231.

Ed. a 2-a, 1852, apud Titus Lates, „Simion Bărnuțiu – <<profesoriul filosofiei>> – în lumina <<auzitorilor>> români”, în *Revista de filosofie*, Tomul LXI, nr. 6, Editura Academiei Române, București, 2014, p. 597.

⁵ Alessandro I. Gheorghiu, *Elogiulu lui Simeone Barnuțiu pronunțiatu la 12 iuniu 1866 cu ocasiunea inaugurarei bustului seu in Aula Universitatii din Iassi*, Iassi, Tipariulu Tribunei Romane, 1866, pp. 17–20, apud Titus Lates, „Simion Bărnuțiu – <<profesoriul filosofiei>> – în lumina <<auzitorilor>> români”, în *Revista de filosofie*, Tomul LXI, nr. 6, Editura Academiei Române, București, 2014, p. 598

Publicarea scrierilor filosofice, fără ca acestea să aibă un conținut original, s-a realizat pe mai multe căi. În cea mai mare parte, au fost publicate sub formă de articole, în periodice, G. E. Marica identificând în spațiul transilvănean aproximativ 100 de reviste și ziare în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea. Revistele teologice cuprind mai multe articole cu conținut filosofic deoarece interesul pentru acest domeniu a fost exprimat în mod deosebit de către clerici, preoți, călugări și episcopi. Acești autori rămân uneori tributari formației teologice, iar în articolele polemice legate de noile curente europene, abordările realizate sunt de pe poziții neștiințifice (MARICA, 2004, 372). Considerăm important de menționat prezența mediului greco-catolic în Transilvania care a promovat studiul filosofiei în publicațiile vremii, chiar dacă a fost cu o orientare religioasă de factură neotomistă.

Remarcăm poziția interesantă pe care a avut-o Simion Bărnuțiu în ceea ce privește relația filosofiei cu teologia, exprimată de intelectual într-o scrisoare către G. Barițiu (octombrie 1839):

„Am socotit să scap pe încet și în cât mă vor lăsa împrejurările din afară, filosofia din jugul și robia limbii latinești (batăr pe jumătate), în care gemînd și înădușită fiind dela începutul scoalelor din Blaj, pînă în ziua de astăzi, tare puțin au luminat mintile auzitorilor români, și au fost după toată etimologia cuvîntului și înțeleșul, numai roabă teologiei; da nu roabă, ce merge cu lumina aprinsă înaintea Dimniă-sa, ca atunci tot ar mai fi ceva și roabă care-ai poartă slepu din dărăpt”⁶

S. Bărnuțiu și-a propus eliberarea scrierilor sale filosofice de sub influențele teologiei greco-catolice de la Blaj, căreia i-a fost „roabă”, și care „puțin au luminat mințile auzitorilor români”.

Cele mai numeroase reviste de specialitate sunt cele pedagogice. În cuprinsul acestora, numărul studiilor filosofice este mai redus, poate și pentru că interesul era îndreptat în acea vreme spre organizarea unei rețele de școli elementare (MARICA, 2004, 372).

Un aspect interesant legat de tematica lucrărilor cu conținut filosofic este că domeniul etic nu ocupă un loc important. Au fost realizate câteva volume, dar care sunt de fapt manuale greco-catolice. Dintre acestea, menționăm: I. Rațiu, *Etica creștină* (1873), Al. Grama, *Principii morale sau etice ale religiei creștine* (1878), V. Lucaciu, *Filosofia morală* (1884). O explicație pentru interesul mai scăzut al intelectualilor în zona etică ar putea fi legată de misiunea care îi revenea Bisericii pentru educația și promovarea moralității. Oarecum se considera că este zona de acțiune a bisericii, dovadă chiar manualele de etică menționate. Multe articole cu teme etice reprezintă traduceri, interpretări și combinații între idei kantiene, utilitariste pe un fundal creștin.

Dintre autorii ardeleni de articole cu caracter etic, facem referire în continuare la Al. Mocioni, om politic, filosof⁷ și mare binefăcător al românilor din acest spațiu. Al. Mocioni a publicat, pe lângă alte articole, două importante lucrări cu conținut filosofic: *Problema vieții*⁸ (1902) și *Religiune și știință. Studiu asupra raportului lor* (1905).

În *Problema vieții* (BOTIȘ, 1939, 444-447), Al. Mocioni abordează fericirea și moralitatea în viața omului. Autorul distinge între două direcții: direcția morală ideală, bazată pe ideea moralității, și direcția eudemonistică-utilitară, bazată pe ideea fericirii. Mocioni susține diferența între „bunul etic” (virtutea) și „bunul eudemonistic” (fericirea). Această problemă, a moralității și fericirii, este urmărită de autor pornind de la Aristotel, epicureici, stoici, până la Spinoza, Bentham, Kant și J. S. Mill.

Lucrarea care se impune prin originalitate și profunzimea cugetării (la început de secol XX) este *Religiune și știință*, realizată cu prilejul serbării din anul 1905 a ASTREI, publicat la Sibiu în limba română (1905) și la Viena în limba germană (1906). În acest valoros studiu, autorul analizează într-un mod critic, cu multă erudiție, raportul dintre religie și știință, din Evul Mediu

---

⁶ Apud *Tribuna poporului* (Arad), anul VII, nr. 43, 5/18 martie 1903, p. 1. [În cadrul rubricii „George Barițiu și amicii săi”, editată de G. Bogdan-Duică].

⁷ Al. Mocioni este menționat în rândul filosofilor români de către Elena Gheran-Mewes, în *Istoria filosofiei românești*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, pp. 564-571 și în Enciclopedia On-line a Filozofiei Românești, <http://romanian-philosophy.ro/ro/index.php>

⁸ *Problema vieții* este un eseu publicat în Almanahul societății „Petru Maior” a studenților români din Budapesta (1902).

până în timpurile moderne, și constată conflictul adânc care s-a dezvoltat între ele. Mocioni postulează necesitatea armoniei între știință și religie, posibilă prin conlucrare, înțelegere și respect între oamenii de știință și oamenii bisericii.

Conform lui T. Botiș, Al. Mocioni a nutrit ambiția realizării unui sistem filosofic propriu, din care însă „spre marea pagubă a cugetării filosofice românești - ne-au rămas numai fragmente, risipite în singuraticile sale lucrări și publicațiuni” (BOTIȘ, 1909, P. 360). Acest lucru este confirmat și de publicistul Valeriu Braniște care în *Pagini răslețe* afirmă că într-una din vizitele pe care le-a făcut în ultimele zile de viață ale lui Al. Mocioni, acesta ar fi spus: „Și sistemul meu?... Pagubă, dar n-am ce face!” (1910, 153-154).

În concluzie, în Transilvania secolului al XIX-lea au existat preocupări filosofice în rândul intelectualilor români, concretizate mai mult sub formă de traduceri, în mod deosebit social-politice, și interpretări, manuale de logică, drept și mai puțin pe teme de etică. Contribuțiile filosofice cu caracter original au fost modeste și au apărut mai mult după instaurarea Dualismului, în anul 1867.

Constatăm și încercarea în abordările din prima jumătate a secolului al XIX-lea de eliberare a filosofiei de sub influența puternică a teologiei, în special la intelectualii care proveneau din mediul greco-catolic. Domeniile asupra cărora s-au aplecat intelectualii ardeleni sunt logica, dreptul, istoria, cultura, politica și într-o măsură mai mică, etica.

Există o conectare a intelectualilor români la ideile europene ale timpului, aspect ce rezultă din temele abordate, din traduceri realizate și din relațiile personale pe care le stabilesc cu diferite personalități din Occident.

Deși producțiile filosofice originale sunt modeste, activitatea intelectualilor în acest domeniu este importantă deoarece prin traduceri și interpretări realizate au făcut cunoscuți în spațiul transilvănean diferiți gânditori europeni și au pregătit contextul pentru cei care, mai târziu, păstrând achizițiile trecutului, au integrat curentele și ideile timpului, aducând importante contribuții originale, cum a fost Al. Mocioni.

Bibliografie selectivă

- BAGDASAR, N. (2003). *Istoria filosofiei românești*. București: Editura Profile Publishing.
- BRANIȘTE, V. (1910). *Pagini răslețe*, Lugoj.
- BOTIȘ, T. (1939). *Monografia familiei Mocioni*. București: Fundația pentru literatură și artă „Regle Carol II”.
- COSMA, A. jr. (1933). *Bănățeni de altă dată*, vol. I, Timișoara: Tipografia „Unirea Română”.
- DUICĂ, G. B. (1904). *Cantiani români*, în „Sămănătorul”, anul III, nr. 6, pp. 81–84.
- GHEORGHIU, A. I. (1866). *Elogiul lui Simeone Barnuțiu pronunțat la 12 iunie 1866 cu ocaziunea inaugurării bustului seu in Aula Universitatii din Iassi*. Iassi: Tipariul Tribunei Romane, pp. 17–20.
- GHERAN-MEWES, E. (1972). *Istoria filosofiei românești*, vol. I, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, pp. 564-57.
- LATES, Titus (2014) „Simion Bărnuțiu – <<profesoriul filosofiei>> – în lumina „auzitorilor” români”, în *Revista de filosofie*, Tomul LXI, nr. 6, București: Editura Academiei Române, pp. 597-612.
- MARICA, G. E. (2004). „Prolegomene la o cercetare”, în Anuarul Institutului de istorie „G. Bariț” din Cluj-Napoca, Series Humanistica, tom. II, 2004, p. 371–410.
- PANTAZI, R. (1967). *Simion Bărnuțiu. Opera și gândirea*. București: Editura Științifică.
- PAPIU, ILARIAN, A. (1852). *Istori'a romanilor din Daci'a Superiore*, tom. I, Vienna.
- Mic dicționar enciclopedic* (1972). București: Editura enciclopedică română.
- Tribuna poporului* (Arad), anul VII, nr. 43, 5/18 martie 1903, p. 1.
- <http://cantemir.asm.md/lucrari6> (accesat 20 septembrie 2017).
- <http://simionbarnutiu.ro/opere/> (accesat la 10 octombrie 2017)
- <http://romanian-philosophy.ro/ro/index.php> (accesat la 10 octombrie 2017)

